

БУДЬМО
ЗНАЙОМІ!

Пометун Олена Іванівна, член-кореспондент НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, завідувачка лабораторії суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України. Автор і співавтор більш ніж 40 підручників для учнів і посібників для вчителів, 12 навчальних програм з різних предметів суспільствознавчого циклу. Автор понад 220 наукових статей з проблем навчання історії та інших суспільствознавчих дисциплін, дидактики, історії і теорії педагогіки. Автор «Енциклопедії інтерактивного навчання», перекладеної трьома мовами. Голова єдиної в Україні спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських дисертацій зі спеціальності 13.00.02 – теорія і методика навчання історії та інших суспільствознавчих дисциплін. Науковий керівник 29 захищених кандидатських та 4 докторських дисертацій. Як експерт, консультант, тренер учителів працювала в багатьох міжнародних проектах. Коло наукових інтересів – методика і методологія навчання історії та суспільствознавчих дисциплін, інтеграція змісту освіти, інноваційні освітні технології, освіта для сталого розвитку.

Олена Пометун

У НАВЧАННІ ІСТОРІЇ – КЛЮЧ ДО ВИХОВАННЯ ЛЮДИНИ МАЙБУТЬОГО ПОКОЛІННЯ

Олено Іванівно, в одному з інтерв'ю Ви якось зауважили, що ми нарешті звикли до слова «зміни», не драматизуємо з приводу появи щороку нового підручника, кожні п'ять років – нової програми... Кого Ви мали на увазі під оцим «ми» – учителів, яким з цими новаціями працювати, чи суспільство, батьків і дітей, журналістів, яких цікавлять скандальні речі?..

Почну з того, що за сучасних умов зміни – це абсолютно нормально. Якщо ми не будемо змінюватися відповідно до умов мінливого нині світу, то безнадійно відстанемо. Саме тому не варто боятися змін в освіті. Навпаки, їх треба вважати елементом, прикметою життя. Саме тому слід керувати ними – і в методиці, і в змісті, і в оцінюванні, і в забезпеченні якості освіти.

Але не завжди те, що відбувається в реальному житті, – це зміни на краще. Погодьмося, зміни і нестабільність – дещо різні речі. Як, скажімо, прилаштуватися до змін нашим дітям, коли впродовж кількох років поспіль змінюються умови вступу до ВНЗ, коли, йдучи до школи, вони сподівалися вчитися 12 років, останні три з яких – зосередитися на студіях предметів певного профілю, натомість опинилися в ситуації аврального завершення школи в умовах скороченої вищої ланки з трьох до двох років, згортання профілізації, скорочення останнього навчального року у зв'язку з футбольним чемпіонатом, звуженням кількості екзаменів ЗНО для абітурієнта та одночасним розширенням переліку предметів, які університети можуть обирати в якості вступних? І, зрештою, цілковите нехтування принципів доступності вищої освіти та рівних прав усіх охочих її здобути, свідченням чого, зокрема, стало укладення тестів ЗНО з орієнтацією на програми профільного навчання...

Справді, сьогодні є різні типи шкіл: приватні, державні, гімназії, ліцеї, сільські, міські, і якість освіти, яку вони надають, на жаль, не однакова. В одній школі може бути і гімназійний клас, гуманітарний, і математичний, і художній. Чи не є це виявом тієї калейдоскопічності життя, до якої має бути готовий сучасний учень? Переконана, що це саме ті реалії, які спонукають навчати іншого й по-іншому. Пригадаймо, який тип особистості був освітнім ідеалом за радянських часів. Сумлінний виконавець, який має досить обмежену здатність мислити самостійно й критично, виявляти ініціативу. Він добре адаптується і «вбудовується» у ту нішу, яку йому відведено. Сьогодні ж ми повинні формувати зовсім інший тип особистості – нам потрібні ініціативні, самостійні, гнучкі, рефлексивні та креативні люди.

Якщо коротко узагальнити вимоги, які висуває сьогодні суспільство до випускника школи XXI ст., ті, на яких ґрунтується сучасний освітній стандарт, то основними ідеями треба вважати такі. Учень повинен уміти: самостійно набувати знань; застосовувати свої життєві знання та досвід для розв'язання пізнавальних проблем; працювати з різною інформацією, аналізувати, узагальнювати, аргументувати; самостійно критично мислити, шукати раціональні шляхи розв'язання проблем; бути комунікабельним, контактним у різних соціальних групах, гнучко адаптуватися в змінюваних життєвих ситуаціях. Зрозуміло, що такі вимоги істотно впливають на методику навчання.

Якою ж, на Вашу думку, має бути методика навчання, здатна реалізувати такі завдання?

Насамперед це – інтерактивне навчання. Воно відрізняється від традиційної і поширеної моделі, за якої навчалися й ми, тим, що під час уроку діти спілкуються між

собою. Учитель обирає такі способи організації діяльності дітей, які дають змогу їм говорити. Обговорюючи конкретне питання, діти працюють у парах або в малих групах (4–6 дітей), у яких готують проект чи виконують завдання. А рішення презентують усьому класу. Ці способи навчання нині використовуються в усьому світі і вважаються такими, що відповідають сучасним потребам. Адже дитина має навчитися висловлюватися. Наголошу: не просто говорити, а зв'язно й логічно висловлювати свою позицію, обґрунтувати її. А також — ухвалювати рішення, робити вибір і починати діяти. Якщо ми не організуємо роботу таким чином, щоб діти могли це все відтворити в безпечних умовах шкільного навчання, то ми просто прирікаємо їх на те, що вони не будуть успішними в сучасному світі.

Іншою цікавою методикою є так звана методика проєктів. Я вважаю її різновидом інтерактивного навчання. І за оптимальної організації діяльності учнів вона є дуже ефективною. Перше, що ми отримуємо за рахунок цієї форми, — дітям дуже цікаво брати участь у такій діяльності. Адже вони отримують власний інтелектуальний продукт. І це дуже мотивує. А якщо проєкт не нав'язують і діти самі обирають тему, яка їх цікавить, — це інколи набагато важливіше, ніж системне вивчення історії відповідно до програми.

До речі, у багатьох країнах цей метод є провідним у навчанні. Учні обирають проблемні теми і протягом семестру досліджують різні їх аспекти. І крізь цю призму вони вивчають різні предмети — адже такий проєкт найчастіше є міжпредметним.

Важливим способом навчання нині є технологія розвитку критичного мислення. Сучасна освіта здійснюється в умовах якісно нового етапу — інформаційної революції. Маса видань енциклопедичного характеру, довідкового, науково-популярного, велика кількість телепередач, комп'ютерні системи Інтернет, — усе це створює океан інформації, на тлі якого шкільний підручник або слово вчителя виглядають дрібненьким потічком... Тому школа має навчити дітей шукати інформацію, систематизувати й оцінювати її, і вже потім вибудовувати свою позицію.

Те, про що Ви кажете, стосується освіти загалом, усіх шкільних предметів. Яке застосування мають згадані технології на уроці історії?

Щонайширше. Переконана, що урок історії в школі — це засіб розвитку і формування особистості. Для мене виховний і розвивальний аспекти навчання історії є набагато важливішими за фактологічний.

Тож усе повертається на кола свої. Ми ще не забули часи, коли історія в школі була доважком до партійної ідеології і пропаганди, завдання яких — виховання свідомого будівничого комунізму...

Ні, безперечно, йдеться про зовсім інші речі. Адже ми говоримо про мінливий світ, про те, як у ньому бути конкурентноспроможним. А для початку — як не загубитися в ньому, не втратити своє «я», відчувати зв'язок з рідною землею, її культурою. Сьогодні мусимо говорити про те,

що змінилася роль процесу навчання історії. Одне з основних її завдань — це створення умов для формування особистості, зокрема, залучення учнів до активного пізнавального процесу, спільної роботи, співпраці для розв'язання проблем і завдань, коли потрібно виявляти відповідні комунікативні уміння, надання вільного доступу до необхідної інформації з метою формування власної незалежної й аргументованої думки з тієї або іншої проблеми, можливість її всебічного дослідження, постійне випробування своїх інтелектуальних можливостей. Отже, важливість історії — у тій ролі, що її вона відіграє в сучасному світогляді, ціннісній сфері особистості, у вихованні школярів. Власне, тих царинах, деградацією яких не без підстав стурбоване суспільство. Очевидно, що сьогодні багато молодих людей виходять зі школи з розмитими уявленнями про громадянські, духовні, моральні цінності, з нігілістичним ставленням до історії своєї країни, до соціального і морального досвіду попередніх поколінь, з розгубленістю перед життям.

Світоглядна криза в сучасній Україні не могла не позначитися на історичній освіті, її цілях, відборі змісту. Відмовившись від марксистської ідеології, деякі історики завели мову про «деідеологізацію» історії. Але історична освіта у будь-якій країні, у будь-який час не мислима без світоглядної складової. Небезпека «безідейної» історичної освіти полягає в тому, що криза ціннісних орієнтацій молоді може бути заповнена деструктивними для суспільства ідеями екстремізму, шовінізму, фашизму, антисемітизму тощо.

Не забуваймо, що кожна дитина, хочемо ми того чи ні, має власне бачення навколишнього світу, власний погляд. Історія — це той предмет, який це бачення формує. Навіть якщо в дитини недостатньо знань, все одно складається своя власна концепція історичного минулого. У ній окреме місце посідає сім'я, родовід, країна. І залежно від того, чи є ця концепція схвальною, оптимістичною, залежить те, як людина працюватиме на свою країну. І чи залишить вона взагалі в цій країні. Дуже часто, коли ми формуємо ту чи іншу точку зору на історичні події, то забуваємо, навіщо ми це робимо. Наприклад, перебільшуємо значення якихось подій, які знецінюються через кілька років. Повторюю: найважливіше — не скільки фактів знає дитина, а якою є її власна концепція історії.

Здається, із власними концепціями історій у нас усе гаразд. Згадаймо лише публічні виклади цих концепцій відомих політиків, журналістів, фахово далеких від історії. Як на мене, найважливішим завданням освіти загалом і історичної зокрема є плекання вміння «почути кожного» — толерантності, пошани, інтелігентності. У суспільстві має запанувати повага до фаховості (до професії історика). Чи не здається Вам, що позиція «Ярослав Мудрий — великий українець, бо так уважаю «Я» свідчить не про демократію і плюралізм, а про торжество дилетантства і хамства?

Що ж, перехід від проблем шкільної історії до розмови про стан історичної науки й гуманітаристики загалом є

закономірним. Безперечно, зв'язок між ними безпосередній. Оцінюючи стан історичної науки, слід узяти до уваги декілька зовнішніх і внутрішніх чинників, що впливають на її розвиток. До числа перших належить, на мою думку, насамперед перехідний стан самого суспільства, що перебуває в постійній соціально-економічній і політичній трансформації. За цих обставин недовіра істотної частини суспільства до колишніх схем поєднується з наївною сприйнятливістю до псевдоісторичних і зовні ефектних, але далеких від науки сенсаційних «відкриттів» і побудов. Альтернативою їм служить часто, на жаль, не ґрунтовна, глибока сучасна наукова продукція, а передрук дореволюційних або зарубіжних праць. Спостерігаємо тенденції перетворення історії на елемент «медійної культури», чому активно й успішно сприяють засоби масової інформації. Використовуючи незадоволений інтерес суспільства до власного минулого, формується жанр продукції «історія на продаж», де химерно переплетені фрагменти виступів членів академічного співтовариства з белеґристичними інтерпретаціями, а нерідко, і з прямою вульґаризацією. Лише в деяких програмах серйозних каналів телебачення грань між цікавістю, художністю й документальністю проводиться чіткіше, але заангажованість і в цьому випадку здебільшого очевидна.

З іншого боку, певна нестабільність державних інститутів і самої структури влади сприяє формуванню постійно змінюваних політичних запитів до всієї сфери історії. Вони вимагають відповідей на гострі проблеми сучасності, але як питання, так і відповіді не завжди враховують глобальні, геостратегічні завдання, що стоять перед суспільством і державою, та і сам стан науки, її ресурсні й кадрові можливості не завжди враховуються.

Сучасна історична наука відрізняється від історичної науки попередніх епох тим, що вона розвивається в новому інформаційному просторі, з одного боку, запозичуючи з нього методи, а з іншого — впливаючи на його формування. Сьогодні першочерговим стає завдання не просто написання історичних праць на ту або іншу тему, а створення верифікованої історії, що перевіряється великими й надійними базами даних, створюваними зусиллями творчих колективів. У зв'язку з цим хочу наголосити, що використання інтернет-ресурсів має суперечливий характер: вони здатні, за правильно організованого пошуку, дати важливу інформацію з других рук (що часто не відбувається самим дослідником), а водночас, через відкритість системи і доступу до неї, ця інформація часто не достовірна, і не оброблена в потрібному історикові ключі, містить помилки і просто фальсифікації. Крім того, вона іманентно носить фрагментарний характер і слабо структурована.

Явищем сучасного інтернет-життя стала поява великої кількості дилетантських сайтів, затребуваних недосвідченим читачем, а можливо навіть і управлінськими структурами. Вихід один. Ні в якому разі не вводити яких-небудь заборон або обмежень, але створювати апробовані науковим співтовариством ресурси з їх ліцензійною акредитацією, у першу чергу — на сайтах провідних університетів

і інститутів НАН. Особливу роль мають відіграти створювані колективами учених (спільно зі студентами, де це можливо) банки і бази даних, що стають основою узагальнювальних наукових публікацій.

До значущих внутрішніх чинників розвитку історичної науки належить і ерозія колишніх теоретико-методологічних орієнтирів. Сталася декларативна відмова (без широких дискусій) від ґносеологічного монізму в устаєленому раніше, спрощеному марксистському трактуванні, і відбувся перехід до плюралізму. Проте відмова від марксистської інтерпретації історії іноді доходить до крайніх форм заперечення теорії прогресу, поступальної ходи світової історії взагалі, до релятивістських оцінок історичного розвитку, повної відсутності будь-якої свідомої методології дослідження, а отже, до повного еkleктизму в оцінках і трактуваннях.

З того, як Ви характеризували стан історичної науки, мимовільно напрашується висновок про її невизначений статус у системі гуманітарних цінностей. Спостерігаємо так би мовити втрату авторитету історичного знання. З-поміж молоді, яка визначається з вибором професії, побутує думка, що бути сьогодні фаховим істориком — радше дивацтво, якщо не доля невдах... Чи не заперечує така реальність Вашу думку про особливу роль шкільної історичної освіти?

Цілком погоджуюся, що історичну освіту в сучасній українській школі доводиться оцінювати як один з найбільш складних і суперечливих елементів загальноосвітньої системи. Цьому елементові властиві всі ознаки, образно кажучи, «хвороби зростання». У розвитку шкільної історичної освіти помітні певні позитивні тенденції, проте гостро відчуються й нерозв'язані проблеми, доводить роками пожинати плоди непродуманих рішень.

Безперечно, позитивною тенденцією слід уважати відмову від монізму ідеології, можливість викладати різні точки зору на основні події української і світової історії, гуманізацію змісту, можливість певного вибору програм у старшій школі, підручників, технологій, «розкріпачення» вчителя. Історія, як зазначала вище, здатна допомогти школяреві «самовизначитися у світі довкола й інтегрувати себе в цей світ», самореалізуватися в умовах непростой української дійсності, вписатися в неї без великих втрат для себе особисто й для суспільства. Йдеться не про те, щоб з історичної пам'яті школярів були стерті гіркі сторінки нашої історії, а про те, щоб осмислити їх і не повторювати помилок минулого, щоб посилити громадянське звучання курсів, звертаючись до системи цінностей, пов'язаних як з кращими національними традиціями, так і з загальнолюдською традицією гуманізму.

Проблема полягає в труднощах реалізації цих ідей. Багато учених і вчителів-практиків основний шлях реалізації плюралізму підходів убачають у створенні варіативних підручників з предмета. Думаю, що навіть через створення різних підручників з одного курсу складно здолати монополію ідеології. По-перше, у такому компоненті підручника, як основний текст, учні безпосередньо стикаються

з авторською позицією, яка може бути (як свідчить аналіз підручників) державно-патріотичною, ліберальною, націонал-патріотичною тощо. Право вибору підручників за сучасної економічної ситуації украї проблематичне, воно останнім часом навіть не декларується. Методологічний «плюралізм» різних підручників нерідко взагалі призводить до відсутності в учнів цілісності світосприйняття.

По-друге, відбити плюралізм думок в основному тексті підручника навряд чи взагалі можливо. Зауважуючи про наявність різних точок зору на ту чи іншу проблему, автори не можуть розгорнути всіх аргументів «за» і «проти» і наводять здебільшого ті аргументи, які посилюють їхню точку зору. Учні, як правило, уловлюють тезу про те, що ця історична подія не має однозначної оцінки. Знати це часто значить для них більше, ніж міра доказовості того чи іншого положення. Саме тому аргументувати погляд на проблему можуть небагато школярів, хоча в стандарті ця вимога «прописана».

Розв'язання проблеми вбачаю в наступному. У основному тексті автор повинен прагнути до максимальної об'єктивності у висвітленні історії, до наукової чесності, до відмови від замовчувань, перекручування, підміни фактів, однобічного добору інформації. Неприпустимими є висновки, не підкріплені аргументами.

Плюралізм думок може бути відбитий повніше в такому компоненті підручника, як додаткові тексти. Це можуть бути документи різних політичних партій і течій, фрагменти з творів вітчизняних і зарубіжних істориків, мемуарів, листів учасників і очевидців подій, статистичних даних, джерел законодавчого характеру тощо, які допоможуть створити «стереоскопічне», об'ємне зображення минулого. Система продуманих творчих завдань також здатна сприяти формуванню вміння оцінювати чужі погляди, виявляти незбіги в позиціях і судженнях, прояви упередженості в оцінках подій і осіб, тенденційності у доборі фактів і у висновках і, як кінцевий результат, здатна формувати аргументовану особисту позицію школяра.

З Ваших слів можна зробити висновок про пріоритетність підручника з-поміж засобів навчання історії. На початку розмови ми вже торкалися теми «переписування» українських підручників історії, яке спостерігаємо нині.

Даруйте, не «переписування», а зміни поколінь підручників, що не можна вважати негативним явищем. Адже воно засвідчує не лише становлення української школи підручникотворення, а й її поступальний розвиток. Шкільний підручник — це ключовий компонент освітнього процесу. Його вплив на інтелектуальний розвиток учнів величезний. Разом з тим чи варто ідеалізувати шкільний підручник? Чи є він сьогодні основним джерелом знань сучасного школяра? Звичайно, ні. З іншого боку, чи можна вважати сучасний підручник лише носієм інформації? Відповідь так само заперечна. Ні, адже з огляду на трансформацію освітніх систем підручник сьогодні має навчати учнів навчатися. Для майбутнього дітей набуття саме цього уміння має вирішальне значення. Отже, гарний сучас-

ний підручник — це насамперед інструмент організації навчальної діяльності на уроці. У ньому важливі три складові: дидактика, психологія, методика. Це означає, що підручник повинен подавати інформацію (чогось навчати), відповідати психологічним і віковим особливостям учнів, бути добре методично побудованим. Методичний апарат підручника має бути таким, щоб давати можливість учителю організувати на уроці різноманітну діяльність.

Як свідчать дослідження й досвід, застосування різноманітних видів діяльності учнів на уроці сприяє зростанню продуктивності заняття, поліпшує його результати. Учень може просто переказувати прочитаний історичний матеріал, а може бути активним учасником у рольовій грі, у дискусії. Зміна видів діяльності: читання тексту, аналіз документа, робота з ілюстрацією — усе це сприяє високій активності дітей на уроці.

Сучасні дидактичні завдання виводять на перший план оцінки підручника систему запитань і завдань. Для того щоб навчитися працювати з історичною інформацією, школяр має вміти відповідати на питання і, що ще важливіше, вміти їх ставити. Роботу з підручником треба починати не з визначення обсягу фактів і концептуальних основ тексту, а з роздумів про те, чого він може навчити і якими засобами можна досягти запланованої мети.

Обов'язковим елементом підручника з історії має бути джерело. У давніших навчальних підручниках джерела зазвичай були лише ілюстрацією до авторського тексту. Сьогодні джерело — це засіб навчання учнів умінь працювати з історичною інформацією. Проте не слід забувати, що завдання школи полягає зовсім не в тому, аби познайомити учнів з кухнею історичної науки. Викладання, побудоване на вивченні джерел, вимагає величезної кількості годин. Тому в підручнику для певного класу має бути розумне поєднання тексту й історичних документів.

Найважливішим елементом сучасного підручника є ілюстрації, причому не лише зображення класичних музейних експонатів, але й створені на певну тему сюжетні картини, карикатури, плакати, а також сучасні фотографії. Вони дають дітям можливість активно їх розглядати, працювати з ними, формуючи навички роботи з візуальною інформацією.

У сучасному підручнику важливі і такі рубрики, як «Для допитливих», «Цікаве завдання», «Важке питання» тощо. Саме вони здатні зацікавити учнів, викликати бажання дізнатися більше.

Хоч як люблять журналісти звести появу нової навчальної книжки з історії до змін у змісті, точніше до зміщення акцентів у тлумаченні історичних подій (Друга світова чи Велика Вітчизняна) і зовсім, за Вашими словами, не помічають методики, певну рацію вони все ж таки мають. Адже маніпулювання історією є прикметою нашого політичного буття. Як запобігти цьому?

Навчати мислити критично. Найважливішим на уроці, на мою думку, є те, щоб діти думали й говорили. Щоб вони сприймали матеріал активно, формулювали свою пози-

цію, висловлювали власні думки. Не варто запліщувати очі на те, що болючі питання по-різному трактуються і в мас-медіа і в історичній науці. Демократичне суспільство відрізняється від авторитарного тим, що існує розмаїття точок зору, і кожна людина може обрати свою позицію, тобто слід навчити учнів розуміти, чому політики маніпулюють історією, допомогти їм дійти висновку, що таке можливе лише з необізнаним (неосвіченим) суспільством, і навчити протистояти цим маніпуляціям.

Чи передбачили Ви механізми такого навчання в нових програмах з історії?

Так. Почну з кінця. У програмах ми намагалися цілком уникнути оцінних формулювань. Ви, безперечно, пам'ятаєте, що в програмі з історії перших років незалежності таких ярликів було дуже багато. Можливо, хтось гостро відчуватиме їх брак, але ми оцінних суджень уникали свідомо: якщо учні мають право мати власну думку про історичну подію, то ми не маємо права позбавляти її вчителів. Тож, учителі будуть трактувати факти так, як уважають за потрібне.

Другий серйозний виклик — скоротити зміст програми, адже громаддя фактів не має нічого спільного з освітою, бо породжує плутанину, «білісторичні» уявлення, які живлять маніпуляторів. Так, у вивченні всесвітньої історії панівним стає проблемно-тематичний підхід. Наприклад, ми розглядаємо всі імперії раннього Середньовіччя, виділяємо узагальнювальні характеристики і потім на прикладі розкриваємо конкретні факти, щоб вивчення історії не було сухою і нудною справою. Також ми вирішили прибрати з програми розгляд країн Латинської Америки і частково Африки й Азії через брак часу. Попередні програми містили цю інформацію, однак діти не встигали її вивчити, тож ці знання лишалися поверхневими, якщо взагалі лишалися.

Принциповою відмінністю є введення нових типів уроків. На початку кожного курсу ми передбачили так званий повторювальний урок. Він присвячений актуаліза-

ції матеріалу, вивченого в попередньому класі. Це дуже важливо, адже раніше не було часу на те, щоб учні пригадали вже вивчену інформацію. Тому ми впровадили спеціальний урок, щоб можна було актуалізувати основні поняття та події попереднього історичного періоду. І вже потім «надбудувати» на нього вступний урок до нового курсу.

Окрім того, ми запровадили новий тип уроку — практичне заняття. У кожній темі (а це 5–10 уроків) обов'язково є 1–2 практичні заняття. На цих уроках не буде вивчатися новий матеріал, вони призначені для розвитку вмінь учнів — говорити, аналізувати джерела, працювати з картами тощо. Форми цих уроків обирає вчитель, а їх теми сформульовані так, щоб поглибити знання чи висвітлити щось особливе. Ці заняття призначені для з вивчення різних джерел, на що завжди бракувало часу за навчання за попередньою програмою.

Ще один новий елемент — оглядові уроки. Деякі теми вивчаються оглядово — наприклад, країни Стародавнього Сходу. Вчитель самостійно обирає певні аспекти — розповідає про спільне чи відмінне в історії цих країн. Звичайно, оглядові знання не можуть виноситися на тестування.

Окрім того, в усіх курсах виділено уроки узагальнення й уроки тематичного оцінювання в кінці великих тем. Адже дуже важливо мати час на підсумки вивченої теми. Передбачено також один-два уроки резерву.

Розмаїття типів уроків принципово відрізняє цю програму від попередніх. Також багато нових акцентів є і в її змісті. Наприклад, із стародавнього світу ми намагалися виокремити і підкреслити теми, пов'язані з громадянським суспільством, демократією в цих країнах.

Насамкінець дозволю собі історіософське узагальнення: хибною вважаю думку, що історія нічого не навчає. Бо слушність її стосується тільки тих, хто САМ НЕ ХОЧЕ, щоб історичний досвід мав для нього ціну. Наше завдання — аби таких людей у майбутньому було менше, ніж є сьогодні.

● ДО УВАГИ ВЧИТЕЛІВ

У «Бібліотеці журналу «ІСТОРІЯ І СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВО В ШКОЛАХ УКРАЇНИ: ТЕОРІЯ ТА МЕТОДИКА НАВЧАННЯ» наступного року побачить світ посібник Олени Пометун «Теорія і методика сучасного уроку історії».

У ньому йдеться:

- Якою має бути структура сучасного уроку в контексті компетентісно орієнтованого навчання історії.
- Навіщо формулювати цілі уроку за предметними компетентностями.
- Що визначає структуру уроку із застосуванням технологій розвитку критичного мислення.
- Які інтерактивні вправи та прийоми розвитку критичного мислення. учнів найдоцільніше використовувати на етапі сприйняття та осмислення учнями нового навчального матеріалу.
- Які прийоми навчальної діяльності на уроці сприятимуть ефективному опрацюванню вразливих та суперечливих питань.
- Як має бути організований етап контролю навчальних досягнень у контексті компетентісно орієнтованого навчання історії.